
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN-POLONIA

VOL. IX/X

SECTIO J

1996/1997

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Teorii Wychowania

MIECZYŚLAW ŁOBOCKI

*Z badań nad altruizmem**

From studies on altruism

Zagadnienie altruizmu było i jest nadal przedmiotem zainteresowań nie tylko filozofów (por. E.F. Paul i inni 1993), lecz także przedstawicieli nauk społecznych, w tym zwłaszcza psychologii, a nade wszystko psychologii społecznej. Ciekawe są szczególnie różnego rodzaju badania psychologiczne nad altruizmem, których przeglądu dokonuje się w niniejszym artykule. Przegląd ten obejmuje oczywiście jedynie wybrane badania w tym zakresie.

Początki badań psychologicznych na temat altruizmu spotykamy już w pierwszej połowie naszego stulecia (H. Hartshorne i inni 1929, L.B. Murphy 1937, B.A. Wright 1942). W szerszym ujęciu i w sposób na ogół mniej lub bardziej poprawny zajmowano się nimi dopiero od drugiej połowy lat sześćdziesiątych, i to w szczególności w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej (por. D.L. Krebs 1970, E. Staub 1978/1979). Pierwsza obszerna monografia, poświęcona altruizmowi w świetle badań psychologicznych ukazała się pod redakcją J. Macaulaya i L. Berkowitza w r. 1970. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych wiele badań empirycznych nad altruizmem przeprowadzono również w Republice Federalnej Niemiec (H.E. Lück 1975, 1977, H.W. Bierhof 1990) i w Polsce (Ł. Muszyńska 1976, J. Reykowski 1980, J. Karyłowski 1982). W tym czasie – oprócz prac badawczych na wspomniany tu temat – opublikowano dość dużo opracowań o charakterze przeglą-

* Artykuł jest fragmentem pracy *Altruizm a wychowanie*.

dowym i syntetycznym (por. A. Potocka-Hoser 1971, J. Reykowski 1986). W latach osiemdziesiątych pewne wyraźne oznaki zainteresowań badaniami dotyczącymi altruizmu pojawiły się także w Belgii, Finlandii, Francji, Hiszpanii, Holandii i na Węgrzech, a także w Japonii i Indiach (por. W. Bilsky 1989, s. 27-31).

CZĘSTOŚĆ ZACHOWAŃ ALTRUISTYCZNYCH

Celem tego rodzaju badań było w dużej mierze ustalenie częstości zachowań altruistycznych bądź to w sytuacjach życia codziennego (jak wskazywanie komuś drogi, zwracanie rzeczy znalezionych, ustępowanie miejsca w środkach komunikacji miejskiej), bądź w sytuacjach nadzwyczajnych (jak wypadek drogowy, zaślabnięcie kogoś na ulicy itp.). Badaczy interesowały także różne sposoby (przejawy) zachowań altruistycznych i ich zależność, np. od płci, wieku i różnic kulturowych osób badanych.

Na ogół nie wykryto istotnych różnic między chłopcami i dziewczętami co do częstości przejawianego przez nich altruizmu. Badania przeprowadzono szczególnie z udziałem dzieci w wieku przedszkolnym (np. W.W. Hartup, E.D. Keller 1960, W.F. Fischer 1963) i szkolnym (L.A. Harris 1967, M.B. Shure 1968). Tylko w nielicznych przypadkach – i to w zależności od oczekiwanego rodzaju udzielania innym pomocy przez badanych – stwierdzono większą gotowość do zachowań altruistycznych u dziewcząt niż u chłopców w wieku przedszkolnym i szkolnym oraz *vice versa* (D. Rosenhan, G.M. White 1967, M.B. Harris, C.E. Siebel 1975). W badaniach tych interesowano się przede wszystkim gotowością chłopców i dziewcząt do dzielenia się z innymi pieniędzmi, słodyczami, przyborami szkolnymi, zabawkami, czasem wolnym (por. H.W. Bierhoff 1980, s. 246–256).

W wyniku badań stwierdzono występowanie zachowań altruistycznych, a przynajmniej pewnej ich namiastki, już u dzieci jednorocznych i dwuletnich (H.L. Rheingold i inni 1976, M. Radke-Yarrow, C. Zahn-Waxler 1984). Nieco wyraźniej występują one u dzieci w wieku przedszkolnym (F. Halish 1988), a znaczący ich wzrost zaobserwowano u dzieci w wieku wczesnoszkolnym (T.J. Berndt 1981, L. Krappmann, H. Oswald 1988). O wzroście takim mówi się szczególnie w odniesieniu do dzieci 6-, 11-letnich (por. J.P. Rushton 1980, s. 69). Wzrost ten nie ujawnia się jednak w warunkach, gdy gotowość tych dzieci do niesienia innym pomocy koliduje z obowiązującymi je nakazami lub zakazami, a także wtedy gdy osoba potrzebująca pomocy jest sama temu winna (E. Staub 1970a, F. Halish 1988).

Najogólniej w wyniku badań stwierdza się wzrost gotowości dzieci i młodzieży do zachowań altruistycznych w miarę ich dorastania (E. Midlarsky, J.H. Bryan 1967,

E. Staub 1970b). Ale nie wszystkie badania potwierdzają taką prawidłowość (por. D.L. Krebs 1970, s. 288–290). Pomimo to przyjmuje się niemal powszechnie, że przejawiany przez dziewczęta i chłopców altruizm wykazuje – podobnie zresztą jak ich rozwój moralny w ogóle – tendencję do umacniania się wraz z wiekiem. Przekonanie takie pozostaje w zgodzie z podstawowymi założeniami teorii rozwoju moralnego, stworzonej przez J. Piageta (1967), a następnie poszerzonej i pogłębionej przez L. Kohlberga (1978).

Gotowość niesienia innym pomocy uwarunkowana jest również kulturowo (P. Mussen, N. Eisenberg-Berg 1979). Zwracają na to uwagę także antropologowie, według których istnieją kultury sprzyjające zachowaniom altruistycznym i takie, które skłaniają ludzi raczej do czynów egoistycznych czy wręcz jawnej wrogości wobec innych. Mówi się nawet o kulturach stwarzających atmosferę „altruistyczną” lub „egoistyczną” (M. Hunt 1992). Wymownym dowodem na istnienie kultur sprzyjających wytwarzaniu atmosfery egoistycznej i wrogiej jest kultura szerzona w państwie faszystowskim lub w warunkach tzw. dyktatury proletariatu. Kultura natomiast w państwach demokratycznych ma duże możliwości wpływania na stwarzanie atmosfery altruistycznej, ale pod warunkiem że nie będzie ona wyłącznie jej produktem ubocznym, lecz także skutkiem szeroko zorganizowanych oddziaływań wychowawczych. Zagadnienie to warto by również uczynić przedmiotem specjalnych dociekań i badań psychologicznych.

ALTRUIZM A ZDOLNOŚCI EMPATYCZNE

Wiele badań stwierdza na ogół korzystny wpływ zdolności empatycznych dzieci, młodzieży i dorosłych na gotowość ich do zachowań altruistycznych. Wpływ taki ma miejsce – zgodnie z wynikami badań – zwłaszcza wówczas, gdy osoba potrzebująca pomocy znajduje się w ciężkim dla niej położeniu (R.L. Archer i inni 1981, C.D. Batson i inni 1981 i 1986, J. Fultz i inni 1986). Pogląd taki podzielają także J. Aronfreed (1970) i M.L. Hoffman (1982, 1984). Ale nie oznacza to bynajmniej, że w takim przypadku osoby z wysokim poziomem empatii zachowują się całkowicie bezinteresownie. Przekonują o tym niektóre wyniki badań (R.B. Cialdini i inni 1987). Mianowicie okazało się, iż człowiek o dużej wrażliwości empatycznej, pomagając innym, prawdopodobnie usiłuje w ten sposób uwolnić się od własnego przykrego przeżycia, jakiego doznaje z powodu współodczuwania cierpienia znośzonego przez osobę potrzebującą.

Niekiedy zaś „człowiek pobudzony empatycznie – jak pisze J. Reykowski (1986, s. 134) – może starać się zmniejszyć swoje pobudzenie, nie troszcząc się o zmianę

stanu osoby potrzebującej”, a nawet unikać kontaktu z taką osobą, aby nie narażać siebie na bolesne odczuwanie doznawanego dla niej współczucia (H. Larkowa 1970). Znane są również przejawy irytacji i złości pod adresem osoby będącej źródłem pobudzenia empatycznego w wyniku przykrych dla nich sytuacji (por. J. Reykowski 1986, s. 128). Niemniej – zgodnie z wynikami badań szczególnie z lat osiemdziesiątych – przyjmuje się obecnie, iż empatia jest raczej czynnikiem pozytywnie motywującym do zachowań altruistycznych, i to zwłaszcza w sytuacji zdecydowanie niekorzystnej dla osoby potrzebującej. Oczywiście, nie wyklucza się także pewnych wyjątków w sposobie reagowania na potrzeby cudze przez osoby o zdolnościach empatycznych (por. H.W. Bierhoff 1990, s. 184–186).

ALTRUIZM A NORMY SPOŁECZNE

Niemalą wpływ na zachowanie altruistyczne mają też normy społeczne. Chodzi tu zwłaszcza o normy przybierające postać norm osobistych, zinternalizowanych (uwewnętrznionych), czyli uznanych za własne. Spośród nich wymienia się szczególnie dwie normy: normę odpowiedzialności społecznej i normę wzajemności. Pierwsza postuluje pomaganie przede wszystkim osobom znajdującym się w potrzebie, a więc bardzo młodym, niedoświadczonym, bezradnym, starym, niepełnym, chorym. Norma wzajemności zaś domaga się, aby ludzie pomagali sobie wzajemnie i nie szkodzili sobie nawzajem, czyli przychodzili z pomocą w szczególności tym, z których pomocy sami korzystali. Przy czym obie te normy tym usilniej skłaniają ludzi do zachowań altruistycznych, im bardziej są przez nich aprobowane wewnętrznie (A. Gouldner 1960, L. Berkowitz, L.R. Daniels 1963).

Niektórzy znawcy norm społecznych – w wyniku swych badań i dociekań – zwracają również uwagę na to, iż bezinteresowne w miarę postępowanie na rzecz innych, którego źródłem jest uznawana i uwewnętrzniona norma odpowiedzialności społecznej, bywa nader często nieodwzajemniona; przeto postępowanie takie – jak mówią – występuje w interakcjach asymetrycznych. Jednocześnie słusznie przywiązują także doniosłe znaczenie do normy wzajemności jako normy uzupełniającej i wzbogacającej normę odpowiedzialności społecznej (por. H.W. Bierhoff 1980, s. 90–93).

ALTRUIZM A SAMOPOCZUCIE

Postępowaniu altruistycznemu sprzyja na ogół również pogodny nastrój, w jakim znajduje się osoba w chwili udzielania komuś swej pomocy. Przekonują o tym m.in. wyniki badań eksperymentalnych, przeprowadzonych przez Alicję Isen i Paulinę Levin (1972). Wykazały one, iż np. osoby, którym przy korzystaniu z publicznego telefonu „udało się” otrzymać zwrot wrzuconej przez nich monety, były bardziej skłonne do pomagania innym, niż wtedy gdy telefonując, nie spotkały się ze zwrotem swej monety. W wyniku innych badań okazało się, iż nawet piękna pogoda, mająca niewątpliwy wpływ na dobre samopoczucie badanych, może być źródłem wzrostu ich gotowości do niesienia innym pomocy (M.R. Cunningham 1947).

Wzrost taki psychologowie tłumaczą tym, że ludzie pragną przez swą usługowość na rzecz innych przedłużyć swoje dobre samopoczucie, a także tym, iż samopoczucie takie wyzwała w nich tzw. myślenie pozytywne, skłaniające do wyświadczenia innym swej przysługi (M. Carlson i inni 1988).

W wyniku badań stwierdzono również, iż niekiedy zły nastrój może korzystnie wpływać na gotowość do wspomagania innych. Zależy to od warunków i okoliczności, w jakich przeżywamy swój nastrój (M. Carlson, N. Miller 1987). Wtedy w pomaganiu innym szukamy nierzadko – jak twierdzą psychologowie – poprawy naszego złego samopoczucia (R.B. Cialdini i inni 1973).

ALTRUIZM A LICZBA NAOCZNYCH ŚWIADKÓW

Gotowość do wspomagania innych – zgodnie z wynikami badań – wzrasta także wtedy, gdy się jest jedynym świadkiem jakiejś trudnej (często nieoczekiwanej) sytuacji, w której znalazła się osoba potrzebująca. Gotowość ta więc na ogół maleje w miarę powiększania się liczby świadków zaistniałej sytuacji (L. Berkowitz 1978, B. Latané, J. Rodin 1969). Prawidłowość tę psychologowie tłumaczą tym, iż w obecności wielu osób ztraca się – przynajmniej częściowo – poczucie odpowiedzialności za ludzi potrzebujących pomocy. Mówi się nawet o dyfuzji (rozproszczeniu) odpowiedzialności za innych w warunkach występowania wielu naocznych świadków (J.M. Darley, B. Latané 1968). Ponadto obecność „gapiów” – jak się twierdzi – pomniejsza tragizm zaistniałej sytuacji, skoro inni czynnie na nią nie reagują (B. Latané, J.M. Darley 1970).

Niektóre wyniki badań upewniły badaczy raczej o tym, że obecność kilku (siedmiu lub więcej) osób jako świadków jakiegoś dramatycznego zdarzenia wyzwała w nich większą gotowość do udzielania pomocy niż obecność jednej, dwóch lub trzech

osób. Starano tłumaczyć się to presją wywieraną – w wyniku obecności nieco większej liczby osób – na dostosowanie się wobec obowiązujących i uznawanych norm moralnych (J.M. Piliavin i inni 1989). Niemniej w przeważającej większości dotychczasowych badań na ten temat okazało się, że duża liczba naocznych świadków jakiegos dramatycznego zdarzenia raczej nie sprzyja gotowości do niesienia innym swej pomocy czy wsparcia.

INNE ŹRÓDŁA ALTRUIZMU

W wyniku badań nad altruizmem stwierdzono także m.in., iż:

- mieszkańcy wsi są na ogół bardziej skłonni do niesienia innym przysług, niż mieszkańcy miast (C. Korte, N. Ayvalioglu 1981, P. R. Amato 1983), ale nie wszystkie wyniki badań potwierdzają taki wniosek (N. M. Stebley 1987);

- duży wpływ na zachowania altruistyczne wywiera dawanie innym dobrego przykładu takich zachowań (J. Bryan, M.A. Test 1967; J.P. Rushton, A.C. Campbell 1977);

- mężczyźni szybciej i częściej niż kobiety udzielają innym pomocy w nagłych i ciężkich sytuacjach (por. H.W. Bierhoff 1980, s. 261–279);

- w sytuacjach mniej groźnych rzadko występują istotne różnice między kobietami i mężczyznami co do gotowości niesienia innym pomocy (por. H.W. Bierhoff 1980, s. 279–282);

- duży wpływ na zachowania altruistyczne mają warunki, okoliczności lub sytuacje, w jakich znajduje się osoba pomagająca innym (J.M. Darley, C.D. Batson 1973);

- pomoc nie odwzajemniona może budzić w osobach wspomaganych bezradność i godzić w ich poczucie godności osobistej (J.D. Fisher i inni 1982);

- przeszkodą w postępowaniu altruistycznym bywa nierzadko hałas i inne dokuczliwe warunki zewnętrzne, np. duże natężenie ruchu ulicznego (K.L. Mathews, L.K. Canon 1975);

- kobiety częściej niż mężczyźni mogą liczyć na pomoc i to zarówno w trudnych, jak i banalnych sytuacjach życiowych (por. H.W. Bierhoff 1980, s. 282–293);

- bardziej skore do pomagania innym są osoby z głęboką wiarą w świat sprawiedliwy niż osoby jej na ogół pozbawione (M.J. Lerner i inni 1976, M. Zuckerman 1975);

- nie zdołano – jak dotąd – potwierdzić naukowo przypisywanych altruistom takich cech, jak „humanitaryzm” i „społeczna odpowiedzialność” (T.L. Huston i inni 1981).

UWAGI KOŃCOWE

Na podstawie przytoczonych tu i innych wyników badań nad altruizmem nie sposób zakładać, iż znamy już dobrze wszystkie czynniki warunkujące zachowania altruistyczne. Ogromne braki w tym zakresie zauważa się szczególnie w odniesieniu do pedagogicznych uwarunkowań tego rodzaju postaw. Poza tym spora liczba badań dotyczących altruizmu nie przesądza bynajmniej o geometrycznym postępie w tej dziedzinie. Nadal bowiem mamy tu do czynienia raczej z postępem arytmetycznym, a od czasu do czasu z wyraźnym jego zastojem. Różna też jest wartość metodologiczna badań nad altruizmem, poczynając od badań mało trafnych i rzetelnych, a kończąc na badaniach w miarę poprawnych metodologicznie (np. J.A. Piliavin i inni 1981, S.H. Schwartz, J.A. Howard 1981, J. Karyłowski 1982). Toteż nadal istnieje pilna potrzeba dalszych badań dotyczących altruizmu, a szczególnie badań nad skutecznym jego pogłębianiem i rozwijaniem w procesie wychowania.

BIBLIOGRAFIA

- Amato P.R., *Helping behavior in urban and rural environments: Field studies based on a taxonomic organization of helping episodes*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1983, vol. 45.
- Archer R.L., Diaz-Loving R., Gollwitzer P.M. Davis M.H., Foushee H.C., *The role of dispositional empathy and social evolution in the empathic mediation of helping*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1981, vol. 40.
- Aronfreed J., *Socialization of altruistic and sympathetic behavior: Some theoretical and experimental analyses* [w:] J. Macauley, L. Berkowitz (red.), *Altruism and Helping Behavior*, New York 1970.
- Batson C.D., Duncan B.D., Ackerman P., Buckley T., Birch K., *Is empathic emotion a source of altruistic motivation?* „Journal of Personality and Social Psychology” 1981, vol. 40.
- Batson C.D., Bolen M.H., Cross J.A., Neuringer-Benefiel H.E., *Where is the altruism in the altruistic personality?* „Journal of Personality and Social Psychology” 1986, vol. 50.
- Berkowitz L., *Decreased helpfulness with increased group size through lessening effects of the needy individual's dependency*, „Journal of Personality” 1978, vol. 46.
- Berkowitz L., Daniels L.R., *Responsibility and dependency*. „Journal of Abnormal and Social Psychology” 1963, vol. 66.
- Berndt T.J., *Age changes and changes over time in prosocial intentions and behavior between friends*, „Developmental Psychology” 1981, vol. 17.
- Bierhoff H.W., *Hilfreiches Verhalten. Soziale Einflüsse und pädagogische Implikationen*, Darmstadt 1980.
- Bierhoff H.W., *Psychologie hilfreichen Verhaltens*, Stuttgart 1990.
- Bilsky W., *Angewandte Altruismus forschung. Analyse und Rezeption von Texten über Hilfeleistung*, Bern 1989.

- Borke H., *The development of empathy in Chinese and American children between three and six years of age: a cross-culture study*, „Developmental Psychology” 1973, vol. 9.
- Bryan J.H., Test M.A., *Models and helping: Naturalistic studies in aiding behavior*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1967, vol. 6.
- Carlson M., Charlin V., Miller N., *Positive mood and helping behavior: A test of six hypotheses*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1988, vol. 55.
- Carlson M., Miller N., *Explanation of the relation between negative mood and helping*, „Psychological Bulletin” 1987, vol. 102.
- Cialdini R.B., Darby B.L., Vincent J.E., *Transgression altruism: A case for hedonism*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1973, vol. 9.
- Cialdini R.B., Schaller M., Houlihan D., Arps K., Fultz J., Beaman A.L., *Empathy-based helping: Is it selfishly motivated?* „Journal of Personality and Social Psychology” 1987, vol. 52.
- Cunningham M.R., *Weather, mood, and helping behavior: Quasi-experiments with Sunshine Samaritans*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1947, vol. 37.
- Darley J.M., Batson C.D., *From Jerusalem to Jericho: A study of situational and dispositional variables in helping behavior*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1973, vol. 27.
- Darley J.M., Latané B., *Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1968, vol. 8.
- Fischer W.F., *Sharing in preschool children as a function of amount and type of reinforcement*, „Genetic Psychological Monographs” 1963, vol. 68.
- Fisher J.D., Nadler A., Witcher-Alagna S., *Recipient reactions to aid*, „Psychological Bulletin” 1982, vol. 91.
- Fultz J., Batson C.D., Fortenbach V.A., McCarthy P.M., Varney L.L., *Social evaluation and the empathy-altruism hypothesis*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1986, vol. 50.
- Gouldner A., *The norm of Reciprocity: A preliminary statement*, „American Sociological Review” 1960, vol. 25.
- Halish F., *Empathie, Attribution und die Entwicklung des Hilfehandelns* [w:] H.W. Bierhoff, L. Montana (red.), *Altruismus – Bedingungen der Hilfsbereitschaft*, Göttingen 1988.
- Harris L.A., *A study of altruism*, „Elementary School Journal” 1967, vol. 68.
- Harris M.B., Siebel C.E., *Affect, aggression, and altruism*, „Developmental Psychology” 1975, vol. 11.
- Hartshorne H., May M.A., Maller J.B., *Studies in the nature of character. Studies in service and self-control*, New York 1929.
- Hartup W.W., Keller E.D., *Naturance in preschool children and its relation to dependency*, „Child Development” 1960, vol. 31.
- Hoffman M.L., *Development of prosocial motivation: Empathy and guilt* [w:] N.Eisenberg (red.), *The Development of Prosocial Behavior*, New York 1982.
- Hoffman M.L., *Parent discipline, moral internalization, and development of prosocial motivation* [w:] E. Staub, D. Bar-Tal, J. Karylowski, J. Reykowski (red.), *Development and maintenance of prosocial behavior*, New York 1984.
- Hunt M., *Das Rätsel der Nächstenliebe*, Frankfurt 1992.
- Huston T.L., Ruggiero M., Conner R., Geis G., *Bystander intervention into crime: A study based on naturally occurring episodes*, „Social Psychology Quarterly” 1981, vol. 44.

- Isen A.M., Levin P.F., *Effect of feeling good on helping: Cookies and kindness*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1972, vol. 21.
- Karyłowski J., *O dwóch typach altruizmu. Badania nad endo- i egzocentrycznymi źródłami podejmowania bezinteresownych działań na rzecz innych ludzi*, Wrocław 1982.
- Kohlberg L., *Essays on moral development. The philosophy of moral development*, San Francisco 1978.
- Korte C., Ayvalioglu N., *Helpfulness in Turkey: Cities, towns, and urban villagers*, „Journal of Cross-Cultural Psychology”, 1981, vol. 12.
- Krappmann L. Oswald H., *Probleme des Helfens unter Kindern* [w:] H.W. Bierhoff, L. Montana (red.), *Altruismus – Bedingungen der Hilfsbereitschaft*, Göttingen 1988.
- Krebs D.L., *Altruism – An examination of the concept and review of the literature*, „Psychological Bulletin” 1970, vol. 73.
- Larkowa H., *Postawy otoczenia wobec inwalidów*, Warszawa 1970.
- Latené B., Darley M., *Group inhibition of bystander intervention in emergencies*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1968, vol. 10.
- Latené B., Darley J.M., *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?* New York 1970.
- Latené B., Rodin J., *A lady in distress: inhibiting effects of friends and strangers on bystander intervention*, „Journal of Social Psychology” 1969, vol. 5.
- Lerner M.J., Miller D.T., Holmes J., *Deserving and the emergence of forms of justice* [w:] L. Berkowitz, E. Walster (red.), *Advances in Experimental Social Psychology*, New York 1976.
- Lück H.E., *Prosoziales Verhalten*. Köln 1975.
- Lück H.E. (red.), *Mitleid-Vertrauen-Verantwortung*, Stuttgart 1977.
- Macaulay J., Berkowitz L. (red.), *Altruism and Helping Behavior*, New York 1970.
- Mathews K.L., Canon L.K., *Environmental noise level as a determinant of helping behavior*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1975, vol. 9.
- Mellibruda J., *Ja-Ty-My. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich*, Warszawa 1986.
- Midlarsky E., Bryan J.H., *Training charity in children*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1967, vol. 5.
- Murphy L.B., *Social behavior and child personality: an exploratory study of some roots of sympathy*, New York 1937.
- Mussen P., Eisenberg-Berg N., *Helfen, Schenken, Anteilnehmen*, Stuttgart 1979.
- Muszyńska Ł., *Altruizm i kolektywizm dziecięcy*, Warszawa 1976.
- Paul E.F., Miller F.D., Paul J. (red.), *Altruism*, Cambridge 1993.
- Piaget J., *Rozwój ocen moralnych dziecka*, Warszawa 1967.
- Piliavin J.A., Dovidio J.F., Gaertner S.L., Clark R.D., *Emergency intervention*, New York 1981.
- Piliavin J.M., Rodin J., Piliavin J.A., *Good Samaritanism: An underground phenomenon?*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1969, vol. 13.
- Potocka-Hoser A., *Wyznaczniki postawy altruistycznej. Badania nad zachowaniami prospołecznymi*, Warszawa 1971.
- Radke-Yarrow M., Zahn-Waxler C., *Roots, motives, and patterns in children's prosocial behavior* [w:] E. Staub, D. Bar-Tal, J. Karyłowski, J. Reykowski (red.), *Development and maintenance of prosocial behavior*, New York 1984.
- Rembowski J., *Empatia. Studium psychologiczne*, Warszawa 1989.
- Reykowski J., *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa 1986.
- Reykowski J. (red.), *Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi*, Warszawa 1980.

- Rheingold H.L., Hay D.F., West M.J., *Sharing in the second year of life*, „Child Development” 1976, vol. 47.
- Rosenhan D., White G.M., *Observation and rehearsal as determinants of prosocial behavior*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1967, vol. 5.
- Rushton J.P., *Altruism, Socialization, and Society*, Englewood Cliffs 1980.
- Rushton J.P., Campbell A.C., *Modeling vicarious reinforcement and extraversion on blood denoting in adults: Immediate and longterm effects*, „European Journal of Social Psychology” 1977, vol. 7.
- Schwartz S.H., Howard J.A., *A normative decision-making model of altruism* [w:] J.P. Rushton, R.M. Sorrentino (red.), *Altruism and Helping Behavior: Social, Personality, and Developmental Perspectives*, Hillsdale 1981.
- Shure M.B., *Fairness, generosity and selfishness: The naive psychology of children and young adults*, „Child Development” 1968, col. 39.
- Staub E., *A child in distress: The influence of age and number of witnesses on children's attempts to help*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1970a, vol. 14.
- Staub E., *Helping a person in distress: The influence of implicit and explicit "rules" of conduct of children and adults*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1970, vol. 17.
- Staub E., *Positive social behavior and morality*, vol. 1 i 2, New York 1978/1979.
- Stebay N.M., *Helping behavior in rural and urban environments: A meta-analysis*, „Psychological Bulletin” 1987, vol. 102.
- Wright B.A., *Altruism in children and the perceived conduct of others*, „Journal of Abnormal and Social Psychology” 1942, vol. 37.
- Zukerman M., *Belief in a just world and altruistic behavior*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1975, vol. 31.

SUMMARY

The paper provides a review of some studies concerning altruism. Firstly, it outlines the results of research on the frequency of altruistic behaviours in children and youth in the conditions of everyday life and in exceptional situations. Secondly, the paper discusses the results of studies according to which there is a relation between altruistic behaviours and such variables as empathic abilities, social norms and good frame of mind in the assisting persons. Besides, it presents the studies on the readiness to assist others in relation to the number of eye witnesses of some dramatic event. On the other hand, a few other factors which affect altruistic behaviours are signalled such as the place of residence (rural or urban areas), the sex, noise or other disturbing external conditions, faith in the just world, etc. The concluding part postulates a need for further studies on altruism, especially on altruism as a pedagogic problem.